

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור כד: יישוב הדעת

המושג 'יישוב הדעת' הינו מושג רחב שיש לדון בהגדרתו.

בדיני שבת מצאנו שמחשש שמא תיטרף דעתו של האדם הותרו איסורים מסוימים.

בדברים אלו נבחין בין סוגי האנשים, היינו אדם בריא שיש חשש שמא תיטרף עליו דעתו מחמת צער נפשי בו הוא מצוי, אדם חולה הנוטה למות, ויולדת.

נבחן את היקף היתר האיסורים (דאורייתא; דרבנן) ואת הסיבות להבדלים

א. צער נפשי העלול לגרום לסכנת חיים

• הרב שלמה זלמן אוירבך טוען שאדם עשיר שבשבת פרצה שריפה המכלה את כל רכושו, אסור לו לכבות את השריפה גם אם ייאבד כל רכושו והוא יצטער צער גדול. לדבריו, יש להבחין בין צער גופני שמתיר לחלל שבת לבין צער נפשי שאסור -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז):

ונראה, דהנה מי שהוא עשיר מופלג ונפלה בשבת אש ברכושו, אף על גב שכיבוי הוא רק מלאכה שאינה צריכה לגופה, אפילו הכי אסור לכבות, אף על גב שצער גדול עד מאד בראותו אש אוכלת ושורפת לעיניו את כל רכושו וייהפך מעשיר מופלג לעני המחזיר על הפתחים, וגם יש מקום לחשוש לנגישות והלבנת פנים שלא כדין מבעלי חובות, וגם אפשר שיחלה האיש מרוב צער וימות.

ועיין גם במה שכתב הגאון **האדר"ת ז"ל** (בקונטרס עובר אורח סימן שלד) לעניין הצלת כתבי יד, וז"ל:

וקצת יש לומר דהוה ליה ספק סכנת נפשות למי שעמל ויגע בהם כל ימיו ויוכל לבוא לידי חולי מעגמת נפש רח"ל, וכמו ששמעתי על הגאון ר"א חרל"פ ז"ל שהיה אבד"ק ביאליסטוק שקרה אסון לכתבי קודש שלו ולא האריך ימים מעגמת נפש לא עלינו. ואפילו הכי אסור לכבות.

אף על גב דמצין להרא"ש שכתב בריש פרק שמונה שרצים במי שפרעוש עומד על בשרו בשבת ונושכו מותר ליקחנו ולהשליכו מעליו דאינו כמתכוון לצודו אלא כמתעסק שלא ישכנו ואין בו משום איסור טלטול מידי דהוה אקוץ ברשות הרבים דשרינן... לטלטלו ולהוליכו פחות פחות מדי אמות. ואפילו הכי בהפסד מרובה של ממון, אף על גב שהכאב והצער הוא גדול פי כמה והיה מסכים שיקטעו לו ידו אם ע"י זה ינצל רכושו ואפילו הכי אסור, והיינו משום דצער הגוף ממש שאני וכהני תלת דפטור ומותר צידת צבי ונחש ומפיס מורסא, וא"כ מאי שנא מכיבוי שריפה דאסור אפילו של רבים אף על פי שכולם יצטערו. ועל כורחך דנזק הגוף שאני, אבל בזה שנותן אל ליבו ומצטער הרבה אין מתחשבין כלל משום דחשיב כאילו הוא ממית עצמו ולא האש.

« הרב נבנצל מעיד שבסוף ימיו חזר בו הרב אוירבך וטען שאם בעקבות הצער הנפשי מחמת השריפה יגרום לו לאדם לפגוע בעצמו ולהגיע לכלל סכנה, מותר לו לכבות את השריפה בשבת -

הרב אביגדור נבנצל (ירושלים במועדיה ח"ב עמוד שנו):

אולם בסוף ימיו אדמו"ר חזר בו ממה שהיה מוכרע אצלו בזה, וצידד לומר שיתכן שיש לכבות שריפה מפני חשש זה. כמו כן דן באדם שמתחייב מיתת בית דין ויש חשש שמא הוריו יצטערו על הרג בנם ויבואו לידי

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

סכנה... ובסוף ימיו חזר בו ממה שהיה מוכרע אצלו בזה ושוב צידד שגם חשש זה של סכנה לקרובי החייב תדחה מיתת בית דין.¹

1. המקור וההגדרה

המקור לכך הוא מההיתר לכבות נר בשבת מפני שהוא חושש מרוח רעה, שהיא 'מרה שחורה'² -

משנה שבת (פ"ב מ"ה):

המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני עובדי כוכבים, מפני ליסטים, מפני רוח רעה... פטור.

הסיבה לכך אינה מחמת הרוח הרעה, אלא מחמת הסכנה העלולה להיגרם מחמת כן -

בבלי תענית (כב ע"ב):

על אלו מתריעין בשבת... עיר שהקיפה נכרים או נהר, ואחד ספינה המטרפת בים, ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני ליסטיין, ומפני רוח רעה - על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית.

רש"י (שם ד"ה מפני):

מפני רוח רעה - שנכנס בו רוח שידה, ורץ והולך, ושמא יטבע בנהר או יפול וימות.

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סימן יח):

והטעם, דאף שטירוף דעת הוא מחלה שיש בה סכנה, הוא רק בבריא שיכול להרוג עצמו מחסרון דעת.

לדעת הרב יוסף רוזין, יש הבדל עקרוני בין הלכות שבת לבין שאר איסורים.

מותר לחלל שבת גם על דברים שאינם הסכנה עצמה, אלא רק מביאים את הסכנה -

צפנת פענח (ה' שבת פ"ב ה"ב): אף שבלא הן לא ימות, רק כיון שהוא מסוכן והוא צריך להם שרי.

¹ **שולחן שלמה** (סימן שלד אות לד; לקט מדברי הרש"ז אוירבך זצ"ל) בשם הרב אביגדר נבנצל: "הרבה נשאתי ונתתי ודנתי לפני אדמו"ר זלה"ה בזה, ונלע"ד דבסוף ימיו הסכים דאין הכי נמי, גם בשריפה וגם בחייבי עונשי בית דין יש לחוש לחולי לבי".

² **רמב"ם** (פיהמ"ש שבת פ"ב מ"ה): "ויש מהן מין שהחולה בורח ויוצא מגדרו כשרואה אור או כשהוא נמצא בין בני אדם, וימצא נחת רוח ותשקוט נפשו בחושך ובבדידות ובמקומות השוממין, וזה מצוי הרבה בעלי המרה; **רע"ב** (שם ד"ה מפני); **תפארת ישראל** (שם יכין אות מט): "רוח רעה - בעל מרה שחורה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. השלכות מעשיות

~ לחישה על המכה

הרמב"ם התיר ללחוש על המכה של עקרב או נחש, אף שיש בכך איסור,³ הואילו מדובר על תועלת פסיכולוגית עבור החולה שאם לא יעשו כן הוא יגיע לידי סכנת מוות, הותר הדבר -

רמב"ם (הלי' עבודה זרה פי"א הי"א):

מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק ליבו. אף על פי שאין הדבר מועיל כלום, הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תיטרף דעתו עליו.

~ כתיבת קמיע בשבת מאינו מומחה

הרשב"א התיר לכתוב בשבת קמיע אף מאדם שאינו מומחה, עבור יישוב דעתו של חולה, כאשר הכוונה היא כדברי הרב משה פיינשטיין שללא זאת יש לחשוש לסכנת מוות של החולה -

שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן רמה):

שכותבין כל קמיע אפילו בשבת לחולה שיש בו סכנה או לילודת, היכא דאינהו תבעי ליתובי דעתייהו. אף על פי שאין אנו יודעים אם הוא מומחה אם לאו.

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סימן יח ד"ה סעיף כה):

אך נראה דאם החולי שבשבילו יתנו לו הקמיע הוא באופן שיש לחוש שמצד הצער ימות, מותר גם לכתוב. אבל אם כן, אפשר הוא גם באינו מומחה, אם החולה סובר שזהו רפואה. וצריך עיון לדינא.

~ יולדת שנתקפה שטות

יולדת שלאחר לידתה נתקפה בשטות יכולה לאכול ביום הכיפורים, אף שמצד המחלה עצמה אין כאן פיקוח נפש, מכל-מקום מכוח המחלה היא יכולה לפגוע בעצמה -

שו"ת אגרות משה (אבהע"ז ח"א סימן סה):

ובדבר אם הרופאים אומרים שאם תתענה תחזור לשטותה אם רשאה לאכול ביום הכיפורים, פשוט שמותרת משום דשטות הוא סכנה, ואף שהמחלה עצמה לא תמיתנה אבל כיון שמצד המחלה אפשר שתמית עצמה ואת אחרים הוא ג"כ פיקוח נפש.

³ **רמב"ם** (הלי' יסודי התורה פי"ה ה"ו): "ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכת דמים שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן, ואם עבר ונתרפא עונשין אותו בית דין עונש הראוי לו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ אכילת חולה ביום-הכיפורים ~

חולה שכעת אין במחלה שלו סכנה, אבל אם הוא יצום ביום הכיפורים תהייה לו סכנה מהמחלה הנוכחית, מותר לו לאכול ביום הכיפורים משום חשש הסכנה העתידי -

שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן צא) :

חולה שעתה אין במחלתו סכנה אבל עלול מזה לבוא למחלה אחרת שהיא מסוכנת, אם יש להתיר לו לבלוע כדור הנקרא פילן ביום הכיפורים בלא מים.

לעניות דעתי, מאחר שמחלה זו שיש לו היא גורמת שיחלה בעוד מחלה מסוכנת יש להחשיב גם מחלה זו למסוכנת, אף שאם נדע שלא יחלה יותר אין במחלה זו סכנה כיון שאם לא יתרפא ממחלה זו אפשר שיתכן במחלה אחרת הרי ממילא היא מחלה זו סכנה להחולה בזה.

~ חילול שבת למתמודדי פוסט-טראומה ~

בבלי יומא (פד ע"ב) :

ראה שנעלה דלת בפני תינוק - שובר ומוציאו, והזריז הרי זה משובח, ואין צריך ליטול רשות מבית דין... משום דקא מיבעית.

רמב"ם (הלי שבת פ"ב הי"ז) :

ננעלה דלת בפני תינוק שובר הדלת ומוציאו, ואף על פי שהוא מפצל אותה כמין עצים שראויין למלאכה, שמא יבעת התינוק וימות.⁴

שו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן עה) :

ולמדנו מהלכה זו כי הבעתה גדולה ספק פיקוח נפש הוא, ופשיטא דזה גם בגדולים. ומצינו כמה עובדות בחז"ל כי התרגשות פתאומי גרם למיתה. אם כן נהי דמציאות זה שנעל דלת בפניו לא שייך בגדולים דאינם נבעתים מזה, אבל פשיטא דנבעת ממש במציאות אחר, אפילו גדול ורואים הסימנים לכך, דמצווה לחלל שבת עליו.

« **הרב יצחק זילברשטיין** (שיעורי תורה לרופאים ח"ב סימן קב) :

עקב מצב החירום (מלחמת המפרץ הראשונה), הורה משרד הבריאות למרפאות לבריאות הנפש להפעיל מוקדים טלפוניים ליעוץ ועזרה נפשית עבור אנשים הסובלים ממצוקה, פחדים ולחץ נפשי... איך צריך לנהוג בשבת?

מצינו שהפחד נחשב לסכנת נפשות, ומחללים עליו את השבת... מצבי פחד עלולים לגרום למחלת נפש, ומצינו שמחלת נפש מוגדרת כסכנת נפשות... לאור כל זאת, אם הרופאים יחליטו, לאור המקרים שנסתיימו במוות הי"ד, שבימינו קיים חשש של פיקוח נפש לאותם אנשים הנתקפים בפחד, מותר לחלל שבת כדי להצילם... אצל רבים חוששים יותר לסכנת נפש, ומכוין שרבים הם הנתקפים בפחד, יש יותר לחוש לסכנה...

⁴ הובא להלכה גם ברי"ף (שבת מ ע"א בדפי הרי"ף; יומא ה ע"א בדפי הרי"ף). יש לציין שהלכה זו לא הובאה בשולחן ערוך, אך כן הובאה בפוסקים האחרונים, ראו: **מגן אברהם** (או"ח סימן שכח ס"ק ח); **שולחן ערוך הרב** (או"ח סימן שכח סעיף טו).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לכן כשאירעה פגיעה (נפילת טיל), יש להניח שהרבה אנשים יזדקקו לעזרה ר"ל, וחשש הסכנה גדול יותר, ולכן אולי אפשר להתיר לנסוע בשבת.⁵

~ נסיעת בן בשבת להוריו

עלי תמר (יומא פ"ו ה"ד ד"ה אמר לה):

נשאלתי במעשה שהיה בזמן חירום מלחמה, שבן צעיר היה במקום סכנה וההורים דאגו עליו שמא יקרנו אסון, וביחוד האם הייתה חולה ודאגה הרבה. והשתחרר הבן בשבת ונסע להוריו בשבת, שחשש לדאגת הוריו, וביחוד לדאגת האם. ונשאלתי אם יש בזה עון. ונראה לי שלא אשם בזה, שהרי שרה כששמעה שיצחק בנה נזדמן לעקידה וכמעט שנשחט, פרח נשמתה... א"כ, מי יודע דאגת הורים עד היכן היא יכולה להגיע, ויתכן שבאה עד ידי ספק סכנה. א"כ, הייתה אחריות גדולה על הבן, דשמא ע"י הדחייה של בואו עד למחרת שמא יפוג ליבם ויבואו לידי סכנה. א"כ נראה שטוב עשה ואין בו כל חטא. אדרבא, היה מציל חיי הוריו מאפשרות של ספק סכנה.

~ הודעה בשבת על נפילת חייל

כחיצים ביד גיבור (ח"ג עמוד 22):

אם ידוע לצוות קצין העיר שההורים קשישים או חולים, ויש חשש לבריאותם כשישמעו על נפילת הבן, יש לשלוח את הצוות אף בשבת. והוסיף ואמר בשם הגרש"ז זצ"ל, שהתיר לכבות בשבת דליקה שאחזה ברכוש של אדם חולני, מחשש שאם ישמע שנשרף רכושו הוא עלול לקפח את חייו.⁶

⁵ ראו כן גם בדברי **הרב ישראל רוזן** (ישוב באירוע פיגוע - נסיעת עובדת סוציאלית בשבת, תחומין כרך כג עמוד 73) בשאלת נסיעת עובדת סוציאלית בשבת ליישוב שאירע בו פיגוע: "לדעתי, אם הערכת המצב של בעל התפקיד היא שנוכחותו חשובה ליישוב הדעת ולמניעת יטורף הדעת, יכול לנסוע ברכב. אין צורך באיסוף נתונים מפורט, אלא אם ידיעות ראשוניות נשמעות כחמורות, ניתן לנסוע מתוך ספק".
⁶ ראו עוד: **הרב יצחק זילברשטיין** (חשוקי חמד, כתובות סב ע"ב ד"ה סוף): "שאלה: הנהגה הוא בכל צבאות העולם, שאם אחד החיילים נהרג, שולחים משלחת מיוחדת כדי לבשר את הבשורה המרה למשפחה, ובתוך המשלחת נמצא גם רופא שתפקידו להגיש עזרה להורים המקבלים ידיעה נוראה כזו ועלולים להתעלף. והנה הנהגה המקובלת היא שאין להודיע לתקשורת על פרטי החללים עד שלא הודיעו לבני המשפחה, אמנם בזמנינו שרבו אמצעי התקשורת, אף בשדה הקרב, פעמים רבות דבר האסון מתוודע לבני המשפחה, לפני שמגיעה המשלחת הנ"ל, וקרו מקרים שמחמת כך, בני המשפחה התעלפו ובאו לכלל סכנה. ולכן בכל מקרה של אסון, לא משתהים, ומיד שולחים משלחת להודיע על כך למשפחה. ויש להסתפק האם מותר לרופא לחלל שבת, כדי להשתתף במשלחת הנ"ל, להגיע בשבת להורים בשעת קבלת הידיעה, מחשש שמא יקדמנו אחר, ויהיה ספק פיקוח נפש?
תשובה: אם מספרים לאדם בשורה רעה הוא עלול למות, וכמו שמצינו לגבי יעקב אבינו ע"ה: ועתה בבואי אל עבדך אבי והנער אתנו... והיה כראותו כי אין הנער ומת, ופירש רש"י ומת אביו מצרתו. וכמו כן מצינו שאפילו עילפון הוא סכנה, כמבואר בהגהות מיימוניות (פ"ב משביתת העשור ס"ק ה) כי חסרון האוכל, מכאב לב, ומתוך כך היא מתעלפת, ופעמים אינה מתרפאת, ואפילו דאבון אבר אחד אני קורא סכנה ומחללין עליו את השבת... אולם למעשה נראה שאין לחלל שבת באיסורי תורה כדי להודיע לבני המשפחה, שהרי בנידון שלפנינו אין פיקוח נפש לפנינו, דשמא לא יודע למשפחה לפני שתגיע המשלחת בצאת השבת, ואף אם יודע, מי אמר שיגיעו לכלל עילפון, ואף אם יתעלפו, מנין שהעילפון יהיה עבורם סכנה... בנידון דידן, שיש הרבה ספקות, ויש ספק בעיקר הדבר אם הוא גורם לסכנה, אולי אין לחלל על כך את השבת.

ויש להוסיף שיש לחלק בין סוגי העילפון השונים, דנראה שכל דברי ההגהות מיימוניות שכתב שעילפון הוא סכנה, היינו בעילפון שנגרם מחמת בולמוס או מחמת מחלה, אבל אם העילפון נגרם מחמת ידיעה על בשורה רעה, בדרך כלל אין בכך סכנת נפשות, [אלא אם כן מדובר בזקנים וחלושי לב וכדומה], כיון שכאשר הקדוש ברוך הוא שולח צרה, הוא שולח גם את הכוחות לעמוד בה. ומסופר על הגרש"ז אוירבך זצ"ל שהביא ראייה ליסוד זה מהנאמר בעקידת יצחק, שכאשר אמרו לשרה שיצחק כמעט שלא נשחט פרח נשמתה, ללמדך שאם היה אכן נשחט ממש, היו בה כוחות נפש לכך ולא הייתה נשמתה פורחת. כי כשהקב"ה שולח צרה, הוא שולח גם את הכוחות לעמוד בה... ואם כן כיון שבנידוננו מדובר בידיעה מעציבה שהיא בטבעו של עולם, הרי שבורא העולם נותן את הכוחות לעמוד בידיעות אלו, ואף אם הידיעה תגרום לעלפון וכדומה, בכל זאת החשש שהדבר יגרום לסכנה הוא רחוק. ולכן אין לחלל שבת כדי למסור את ההודעה המרה. אמנם כאשר ידוע שקרובי המשפחה הם חולי לב וכדומה, נמצא שיש חולה לפנינו, כיון שהוא כבר מסוכן, אולי הדבר מותר, וצריך עיון."

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. הרגעה נפשית שלא תגרום לסכנה גופנית

במקורות שונים מצאנו שהותרו איסורי דרבנן בשבת לצורך הרגעה נפשית, שכן לא מדובר על חשש סכנה גופנית

1. טלטול מקל הליכה לבריא מחשש החלקה

השולחן ערוך התיר לעיוור לצאת בשבת לרשות הרבים עם מקל, והותר לו איסור טלטול מדרבנן

שולחן ערוך (או"ח סימן שא סעיף יח): "סומא, אסור לו לצאת במקל".

לדעת ה"ט"ז, ההיתר אינו רק לאדם עיוור אלא גם לאדם שרואה וחושש ליפול מחמת הגשמים -

ט"ז (או"ח סימן שא ס"ק יב):

נראה לי, דאם הולך במקום שיש חשש שיפול, כגון מחמת שירדו גשמים והמקום משופע וכיוצא בו שהולך בחורף על מים הנגלדים שקורין אי"ז, מותר לצאת במקל דבעית לילך שם.

יש שמיאנו בדברי ה"ט"ז⁷ והתירו טלטול מקל רק במקום שיש עירוב, ויש שהתירו גם שאין עירוב -

שו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן לד אות ב):

אדם פצוע קשה ברגלו שיכול ללכת כחמישים מטר ברחוב כשהוא רק נשען על קביים, אך אח"כ אינו יכול ללכת כלל בגלל כאבים קשים ומוכרח אז להשתמש בקביים כדי ללכת הלאה, אם מותר לו לצאת בשבת במקום שיש רשות הרבים דאורייתא...

ויעוין בספר שולחן עצי שטים להגאון בעל מרכבת המשנה ז"ל במלאכת הוצאה שפוסק עוד ביתר על כן מהאמור בט"ז, והוא, שהדין ככה אפילו בבריא, וז"ל:

והוא-הדין לבריא ההולך במקום שמתירא שלא יחליק ויפול, כגון שהולך על הגלוד או במקום מדרון בשעת הגשמים.

וכך סובר בפשטות גם בספר מנורה הטהורה... דלא רק חיגר, אלא הוא-הדין כל אדם במקום שיפוע וגליד... וא"כ ק"ו להיתר גם לנידוננו.

וזה ברור שהמדובר בט"ז... הוא על מקום שאין עירוב, כפי שהמדובר כן בשולחן ערוך שם שדברי ה"ט"ז מוסבים עליו, ודלא כפי שרוצה להדחק הגרי"ש בהגהותיו שכוונת ה"ט"ז הוא דווקא תוך העירוב, כי המדובר בשו"ע הוא ברשות הרבים ובמקום שאין עירוב.

« מניעת חרדה מאדם בריא מהווה היתר איסור דרבנן.

⁷ **אליה רבה** (או"ח סימן שא ס"ק לו): "ואינו מוכרח"; **משנה ברורה** (סימן שא ס"ק סה): "וכשאדם הולך במקום שיש חשש שיפול מחמת שירדו גשמים והמקום משופע או שהולך בחורף על המים הנגלדים שקורין אי"ז ומפחד שמא יפול מותר ג"כ לצאת במקל דדמי לחיגר, כ"כ ה"ט"ז. ואלוהו רבא כתב עליו דאין דבריו מוכרחים. וגם בעוד אחרונים ראיתי שדעתם שאין להתיר בזה רק במקום שיש עירוב".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. מניעת צער של קטן

2.1 היתר טלטול למניעת צער של קטן

בדברי הגמרא מבואר שהותר טלטול, שהינו איסור דרבנן, למניעת צער געגוע של ילד קטן לאביו, שלא הטלטול הקטן יהיה חולה

בבלי שבת (קמא ע"ב) :

נוטל אדם את בנו והאבן בידו - אמרי דבי רבי ינאי, בתינוק שיש לו גיעגועין על אביו.

רש"י (שם ד"ה בתינוק) :

שאם לא יטלנו יחלה. ולא העמידו טלטול שלא בידיים במקום סכנה, ואף על גב דלאו סכנת נפש גמורה, אלא סכנת חולי.

שולחן ערוך (או"ח סימן שט סעיף א) :

נוטל אדם את בנו והאבן בידו, ולא חשיב מטלטל לאבן. והוא שיש לו גיעגועין (פירוש: שיש לו עצבון כשאינו עם אביו) עליו, שאם לא יטלנו יחלה.

2.2 בין צורך נפשי לצורך גופני

הרמ"א התיר אמירה לגוי שהיא איסור דרבנן בשבת, עבור קטן שאין לו מה לאכול -

רמ"א (או"ח סימן שכח סעיף יז) :

מותר לומר לאינו יהודי לעשות תבשיל לקטן שאין לו מה לאכול, דסתם צורכי קטן כחולה שאין בו סכנה דמי.

לדעת הגר"א (או"ח סימן שכח סעיף יז), המקור לדין זה של הרמ"א הוא מדברי הגמרא אודות ההיתר לקטן לטלטל אבן משום געגוע נפשי: "קמ"א ב' בתינוק שיש לו כו"י".

« הגר"א השווה בין צורך נפשי של הקטן לצורך גופני שלו, שהמכנה המשותף הוא שיש לדון ילד קטן כחולה שאין בו סכנה שיש להתיר לו איסור דרבנן כאמירה לגוי וטלטול.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. חילול שבת למוליך את השעיר המשתלח ביום הכיפורים

האיש שהיה משלח את השעיר לעזאזל היה יוצא מחוץ לתחום העיר ירושלים עד הסוכה האחרונה, שהוא שיעור של 90 ריס שהם 12 מיל.

האיסור לצאת בשבת הוא אלפיים אמה, תחום שבת, שהם שיעור של מיל אחד בלבד. הסוכה האחרונה הייתה רחוקה מהצוק 2 מיל, ולכן אנשיה היו מלווים אותו רק מיל אחד עד תחום שבת, אך הוא עצמו היה חוזר מהצוק עד הסוכה, מרחק 2 מיל -

משנה יומא (פ"ו מ"ד-מ"ו):

עשר סוכות מירושלים ועד צוק תשעים ריס שבעה ומחצה לכל מיל.
 על כל סוכה וסוכה אומרים לו הרי מזון והרי מים... ומלווין אותו מסוכה לסוכה, חוץ מאחרונה שבהן שאינו מגיע עמו לצוק אלא עומד מרחוק ורואה את מעשיו...
 ודחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד... בא וישב לו תחת סוכה אחרונה עד שתחשך.

לדעת רש"י, הסיבה שהתירו לאיש המשלח את השעיר לחזור לסוכה האחרונה שהוא שיעור יותר מתחום שבת, היא משום חשש ופחד -

רש"י (יומא סז ע"א ד"ה בא):

בא וישב לו - חוזר עד סוכה האחרונה, אף על פי שהיוצא חוץ לתחום אפילו ברשות אין לו אלא אלפיים אמה ממקום שיצא לשם ברשות, לזה התירו לפי שהוא מעונה וחלש.
 ועוד, שירא לעמוד יחידי במדבר משתחשך.

? מדוע הסיבה של החשש ופחד להישאר לבד ליד הצוק או החולשה של האיש המשלח, מהווה סיבה לעבור על איסור יציאה מחוץ לתחום, שלדעת רבי מאיר הוא איסור תורה?

גבורת ארי (יומא סז ע"א ד"ה בא וישב):

וקשה לי, הא מתניתין רבי מאיר היא כדאמר בגמרא מדחשיב עשר סוכות וי"ב מיל, והא מסקינן... דסבירא ליה לרבי מאיר תחומין דאורייתא. ואיך התירו לעבור על איסור תורה מהאי טעמא שהוא חלש או ירא הואיל ואין כאן פיקוח נפש.
 ועוד, הא אפשר בתקנתא לעשות י"א סוכות ולא יצטרך לחזור חוץ לתחום ולעבור על דבר תורה.

הוא מנסה ליישב את הקושיה באופנים שונים, ובכך להוריד את האיסור מאיסור תורה לאיסור דרבנן. אך מכל מקום הוא נשאר בתמיהה: "ועדיין אין כל זה ניחא ליי".

« למרות שלא מדובר על פיקוח נפש בשהייה לציד הצוק, אלא רק על חשש ופחד, מכל-מקום פשוט הוא שהותרו לו איסורי דרבנן.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4. היתר קניבת ירק ביום הכיפורים

לקראת סוף יום הכיפורים מותר לעשות פעולות של תיקון האוכל והכנתו לסעודה במוצאי הצום, מפני עוגמת נפש

בבלי שבת (קטו ע"א): "מפצעין באגוזים ומפרכסין ברימונים, מפני עוגמת נפש".

~ לדעת רש"י, סיבת ההיתר היא ייחודית ליום הכיפורים משום שיש בכך קיום דין של עינוי עכשווי בהיותו מכין את צורכי הסעודה ולא אוכל -

רש"י (שם ד"ה מותר): "והכא משום עוגמת הנפש - שמתקן ואינו אוכל, והרי קרוב לעינוי - שר"י".⁸

~ אולם, לדעת **הרמב"ן** (שבת קיד ע"ב ד"ה ומזה) ההיתר משום מניעת עוגמת נפש עתידית, שצורכי הסעודה בסוף הצום יהיו מוכנים לו -

ופירוש עוגמת נפש, שלא תהא נפשו עגומה במוצאי יום הכיפורים והוא טורח לקנב.

ואין פירוש רש"י ז"ל נוח כלל.⁹

אולם, לדעת **פרי מגדים** (או"ח סימן תריא אשל אברהם ס"ק ב) ההיתר אינו כל איסורי דרבנן, אלא רק שבות של הכנה משבת ליום חול: "ודווקא שבות לתקן לצורך חול התירו".

אמנם **הביאור הלכה** (סימן תריא סעיף ב ד"ה ולפצוע) הביא ראייה מהירושלמי שהותרה גם אמירה לגוי לבשל אוכל ביום הכיפורים למוצאי הצום משום עגמת נפש, אך הוא דוחה היתר זה -

דבירושלמי... משמע מזה דכשם שהתירו קניבת ירק כך התירו לאמר לעכו"ם לבשל אלאחר התענית. וצריך

עיון שלא העתיקוהו הפוסקים. ואפשר, משום דלמסקנא גם בקניבת ירק אנו מחמירין משום דילמא מקדמי.

והוא-הדין מטעם זה גם לעניין אמירה לעכו"ם יש לחוש לזה.

סיכום: הרגעה נפשית שלא תגרום לסכנה גופנית

לאדם בריא או חולה או קטן המוגדר כחולה שאין בו סכנה, הותרו איסורי דרבנן כמו טלטול או שבות שהוא איסור

קל יותר מאמירה לגוי, במקרה שהאדם חושש ופחד אך לא יגיע לידי סכנה גופנית.

⁸ ראו: **מועדים וזמנים** (ח"א סימן נג בהערה).

⁹ כ"כ: **רשב"א** (שבת קיד ע"ב ד"ה יום): "והתירו עכשיו לקנב, כדי שלא יצטרך לערב לתקן את הכל, וירעב ותהייה נפשו עגומה"; **חידושי הר"ן** (שבת קטו ע"א ד"ה מן המנחה): "ופירוש עגמת נפש, היינו לומר שחששו לעגמת נפש והתירו עכשיו כדי שלא יצטרך לתקן את מאכלן בערב ותהא נפשו עגומה עליו. ורש"י ז"ל לא פירש כן, ואין פירושו נכון כלל".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. איבוד התנהגות נורמטיבית

במקרים הקודמים הובאו דוגמאות לצער ועוגמת נפש, שיש כאלו שיביאו את האדם לידי סכנה גופנית ויש כאלו שלא יביאו את האדם לידי סכנת חיים.

ויש לדון מה הדין במקרה וחוסר טיפול בשבת באדם בריא יכול להביא אותו לידי איבוד התנהגות נורמאלית, האם מותר לעבור על איסור בשבת כדי למנוע מן האדם איבוד הדעת?

יש להדגיש, אם אדם זה שיגיע לידי מצב לא נורמטיבי יכול להוות סכנה גופנית לעצמו, כגון שיש חשש שהוא יפגע בעצמו כהתאבדות, ראינו מכבר שמותר לחלל עליו שבת גם באיסורי תורה.

אך כאן נדון במקרה שלא יהיה חשש לפגיעה גופנית, האם מותר לעשות מלאכה בשבת כדי למנוע מאדם בריא להידרדר למציאות נפשית לא נורמטיבית?¹⁰

• מעיין של בני העיר¹¹

במקרה בו מצויות שני ערים, שבתחום העיר הראשונה יש מעיין השייך לה והשימוש שלהם במים הוא עבור כביסה, ואילו לבני העיר השנייה חסר מי-שתייה, לדעת רבי יוסי בני העיר להם שייך המעיין יכולים להשתמש בו לצורך כביסת הבגדים שלהם, למרות שהעיר הסמוכה להם משוועת למים והם בגדר פיקוח נפש -

בבלי נדרים (פא ע"א):

חיי אחרים וכביסתן - חיי אחרים קודמין לכביסתן.

רבי יוסי אומר, כביסתן קודמת לחיי אחרים.

? הקושי בדעת רבי יוסי הוא, כיצד יתכן שצורכי כביסה של בני העיר יהיו יותר חשובים עד כדי דחיית חיי נפש של בני העיר הסמוכה?

! בגמרא ניתנה תשובה לכך, שהעדר כביסה ושמירת היגיינה מביא את האדם לידי שגעון -

בבלי נדרים (פא ע"א):

קרא מנלן? אמר ליה, דכתיב ומגרשיהם יהיו לבהמתם וגו', מאי חיייתם? אילימא חיה, והלא חיה בכלל בהמה היא. אלא מאי חיייתם? חיותא ממש, פשיטא. אלא לאו, כביסה, דהא איכא צערא דערבוביתא... כביסה אילימא לרבי יוסי, דאמר שמואל, האי ערבוביתא דרישא מתיא לידי עוירא, ערבוביתא דמאני מתיא לידי שעמומיתא, ערבוביתא דגופא מתיא לידי שיחני וכיבי.

¹⁰ ראו: שו"ת יביע אומר (ח"א יו"ד סימן ט אות ז) שהוכיח מיומא (פד ע"א) שאדם שנשך אותו כלב שוטה הוא אין זו סכנה גופנית אלא מחלת רוח שאין בה סכנת חיים ומכל-מקום נחשבת לסכנה: "ומכאן תשובה למה שכתב באשל אברהם ניימרק (פירות גינוסר סימן כג), שיש ראייה גדולה שחולה רוח שאין סכנה לחייו, רק שיהיה שוטה, חשוב ג"כ סכנה, ממתניתין דיומא מי שנשכו כלב שוטה מאכילין אותו מחצר כבד שלו. ולכאורה אין חשש לחייו רק שיהיה שוטה, ואפילו הכי דוחה איסור מהתורה. ושוב דחה שאולי יש ג"כ סכנה לחייו. ולא זכר מהגמרא הנ"ל, בה מבואר שאין בכך סכנה גופנית ומכל-מקום הוא מוגדר כסכנה. הוא ממשך: "ומצאתי בתשובות הרדב"ז (ח"ב בלשונות הרמב"ם סימן קנג), שהביא דברי רבינו תם שכתב בזה, ואל יטעך לישנא דמיית שכן לשון התלמוד, אלא פירוש מיית הוא שמתירא לחלות, ואין בזה סכנה גמורה. וכתב הרדב"ז, שאין זה דעת הרמב"ם דסבירא ליה דהוי סכנה ממש. וכדמשמע בפשט הגמרא... ובעיקר הדין, הנה כן מבואר בתשובת פרי הארץ (ח"ג יו"ד סימן ב ד"ה ומתוך), דשוטה חשיב כמסוכן".

¹¹ ראו מה שביארנו בשיעור לב - 'מפגעי תברואה כפיקוח נפש'.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רש"י (שם):

דאמר שמואל האי ערבוביתא דרישא - עפרורית שמתכנס לאדם בראשו שאינו רוחץ.
 מתיא ליה לידי עוירא - מסמא את עיניו.
 ערבוביתא דמאני - שנושא בגדים שאינו רוחץ עד ששחורין הרבה.
 לידי שעמומיתא - שגעון וזו שעמומיתא קשה מכולן.
 ערבוביתא דגופא - זוהמא הבאה על בשרו של אדם מחמת זיעה שאינו רוחץ.

« מדברים אלו מבוארת שיטתו של רבי יוסי - חוסר הקפדה על היגיינה, כגון כביסת הבגדים, מהווה צורך חיוני של 'חיי נפש' שיש בכוחם לדחות את חיי הנפש במותם של בני העיר האחרת. מכאן יתכן וניתן למנוע כניסה למצב של שגעון שמוגדר פיקוח נפש, אף שאין בו סכנת חיים.

הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, ח"א עמוד יח):

ונראה לי לומר, כי מה שמפרשת הגמרא כי ערבוביתא דמאני מביא לידי שעמומיתא, שגעון כפירוש רש"י שם, אין הכוונה שזה נחשב כסכנת נפשות, שהרי לא מציינו בשום מקום שמחלת השגעון היא סכנה, ופשוט כי משוגע הוא כחי לכל דבר ואין בזה דין פיקוח נפש כלל.¹²

• לעבור על נדר למניעת שטות

הרשב"א הביא מחלוקת כיצד להסביר את המשנה¹³ המתירה לכבות את הנר בשבת עבור אדם המתיירא מפני רוח רעה, שיש המסבירים שהכוונה שחולי רוח רעה דומה לחולה שיש בו סכנה. לאור זאת, התיר הרשב"א לעבור על איסור תורה של נדר למנוע מהאדם להגיע לידי מצב של שגעון **שו"ת הרשב"א** (המיוחסות לרמב"ן סימן רפא):

שאלה - אחד שנשבע על דעת רבים שלא ישחוק בשום שחוק שיש בו מעות ונשתטה. ואח"כ נשתפה מקצת ולפעמים חוזר לשטותו. ויום אחד צחקו לפניו ומצא מנוח וירווח לו. אם מתירים לו מחמת כך או לאו. תשובה - מסופק אני בדבר זה. דאפשר לומר שהוא מותר ויש בזה פיקוח נפש. וכמו ששינוי פרק במה מדליקין המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני כותים מפני לסטים או בשביל החולה וכו'. וסוגיא דשמעתא התם דאם חולה שיש בו סכנה הוא מותר לכתחילה. והא דקתני פטור, הוא-הדין דהוה ליה למיתני מותר, אלא משום דקתני סיפא כחס על הנר חייב תנא רישא פטור. אבל חולה שאין בו סכנה פטור אבל אסור. וכרבי שמעון דאמר כל מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה.

ומקצת מרבתינו נוחי-נפש פירשו, דכל הנך דתני במתניתא פרק במה מדליקין סכנה יש בהם ומותר לכתחילה. ולא תני בה פטור, אלא משום בשביל החולה, שאם אין בו סכנה אינו מותר לכתחילה. וא"כ מפני רוח רעה מותר לכתחילה דכחולה שיש בו סכנה הוא... והכא נמי דאיכא רוח רעה תקפה, אפשר דאתי בה לידי סכנה ומשום יתובי דעתא שרינן ליה.

¹² ראו גם בדבריו, **שבט מיהודה** (ח"א עמוד עט).

¹³ **שבת** (פ"ב מ"ה): "המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא... מפני רוח רעה... פטור".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• חילול שבת למניעת איבוד דעת

שו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן לד):

ואשר שאל בעניין אדם (גדול) שעלול לאבד צלילות דעתו ולחיות כשוטה שיפטר מן המצוות, וניתן להצילו אם יחללו עליו שבת האם חייבים להצילו... וכתב שתמצית שאלתו האם קיום מצוות של כל ימיו שעלול אדם לאבד הוא בגדר פיקוח נפש ומותר לחלל עליו...
הנה, פשוט לדידי דלהציל אדם שלא יתהפך מפיקח שולט על עצמו לשוטה גמור שאינו שולט על עצמו הוא פיקוח נפש גמור.

• הדלקת נר לחולה הנוטה למות, שימות בכבוד

הרב יהודה עייאש התיר להדליק נר בשבת עבור חולה הנוטה למות, רק כדי שיוכלו הסובבים אותו לקרוא עימו ווידוי וקריאת שמע כדי שיחוש שהולך לבית עולמו בכבוד ולא כבהמה -

שו"ת בית יהודה (או"ח סימן נט):

נשאלתי בחולה שהיה מסוכן וכבד עליו החולי קרוב ליציאת הנפש והיה בין השמשות של מוצאי שבת בבית אפל כי שם ביתו, ולא ידעו מה לעשות לו כי לא ראו אור. ובאו השכנים לשאול אם מותר להדליק לו את הנר. והשבתי להם, דמותר ויהיו זריזין מהרה חושה לא יעמודו...
והיתר ההדלקה לחולה גם היא בכל עניין מותרת, לא מיבעיא אם צריכין להשתמש לאור הנר כדי לעשות צורכי החולה דפשיטא דמותר, אלא אפילו אם אין עושין לו כלום מדליקין משום דיש הנאה גדולה לחולה המסוכן כשיראה סביבו קרוביו ואוהביו ולא תיטרף דעתו עליו. ואפילו בחולה שלא היה מרגיש ולא היה מבחין אין לחלק.¹⁴
וגם צריכין היושבים לידע כשיהיה סמוך ליציאת הנפש אם קרבה פקודתו כדי לסייעו בווידוי וקריאת שמע ולא תצא נפשו כרוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ.

? על דבריו תמה הרב אליעזר יהודה ולדינברג, שלא מצאנו להתיר איסור תורה בהדלקת הנר עבור צרכים כאלו של ווידוי וקריאת שמע וכדי ש'לא תצא נפשו כרוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ':

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט אות ה):

והלום ראיתי בספר שו"ת בית יהודה... שכתב... להתיר להדליק נר לחולה מסוכן שהיה קרוב ליציאת הנפש גם כשאינו מרגיש כבר ומבחין בהנאת הנר, ומטעמא דצריכין היושבים סביבו לידע כשיהיה סמוך ליציאת הנפש אם קרבה פקודתו כדי לסייעו בווידוי וקריאת שמע ולא תצא נפשו כרוח הבהמה היורדת היא למטה. והדברים מפליאים, ושואת דמר לא ידענו, דהיכן מצינו בכזאת להתיר לחלל שבת באיסור תורה בכדי שיוכלו לקרות עם נוטה למות וידוי וקריאת שמע, וכי יש לך מצווה הבאה בעבירה יותר גדולה מזו?... דבריו מאד מרפסין איגרא ואין להם כל מקום ליישבם.

¹⁴ על משפט זה העיר בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט אות ה): "תמוה מאד מה שכתב שם הבית יהודה בלפני כן... וכותב בלשון אפילו בחולה שלא היה מרגיש ולא היה מבחין אין לחלק, דהך טעמא של אין לחלק אין לו כל הבנה כלל, והאם בשביל זה נתיר לעצמנו לעשות חילול שבת דאורייתא גם כשידענו שלחולה לא איכפת מזה ואין לו כבר הבחנה אם יש נר או אין נר לפניו, ורק משום כדי שלא לחלק בהיכא שיש לו הבחנה? ולהתיר בשביל הטעם הנ"ל, כדי שהיושבים סביבו ידעו אם קרבה פקודתו וכו', שכאמור ג"כ מופלא ונעלם הוא, הוא כותב זה כתוספת להטעם של אין לחלק, וכדממשיך שם לכתוב בלשון וגם צריכין היושבים לידע וכו'".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

! נראה שסיבת ההיתר של הרב יהודה עייאש היא, שהיתר 'כל צרכיו' של החולה כולל גם הרגשת כבוד אנושי, שמירה על צלם אנוש ולא רק רפואה גופנית.
 « איבוד התנהגות נורמאלית מהווה עילה להיתר מלאכה בשבת, אף שלא מדובר על סכנה גופנית אלא העדר דעת וכבוד האדם.

ד. סיכום

- ~ צער נפשי העלול לגרום לסכנת חיים - היתר איסורי תורה.
- ~ צער נפשי העלול לגרום לסכנה נפשית שאינה סכנת חיים - היתר איסורי דרבנן בקושי.
- ~ מניעת איבוד התנהגות נורמטיבית - היתר איסורי תורה.